

Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 № 1279)

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

№ 4, 2011

[Назад](#)[Головна](#)

УДК 351.86 (746.1.)

В. А. Мандрагеля,

професор кафедри національної безпеки

Національної академії державного управління при Президентові України,

доктор філософських наук, доцент

ТЕРОРИЗМ ТА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ В КОНТЕКСТІ НОВОГО ІДЕОЛОГІЧНОГО РУХУ В МУСУЛЬМАНСЬКОМУ СВІТІ

Предметом статті є розгляд змісту та механізмів впливу ісламського екстремізму на дестабілізацію міжнародної обстановки у світі. Автор аналізує радикальні форми сучасного ісламу, досліджує процес їхнього становлення та розвитку на тлі сучасних світових тенденцій. Увага зосереджується на пошуку ефективних шляхів подолання ісламського екстремізму, об'єднанні зусиль світової спільноти та міжнародних і національних організацій, структур безпеки.

Ключові слова: ідеологія ісламського екстремізму, к'юتبізм, ваххабізм, джихад, міжнародний тероризм, іноземні війни.

Вступ. Після гучного терористичного акту 11 вересня 2001 р. країни-члени НАТО вперше у своїй історії застосували статтю 5 Договору Північноатлантичного альянсу. Це був початок нової ери, підйому міжнародного тероризму, який співпав з певною втратою політичного реалізму своїх позицій у сучасному світі. Недержавні актори змогли довести, що вони спроможні через свої особливі мережі кинути виклик наймогутнішим державам світу. Невдовзі після цього пролунали вибухи у Лондоні, Мадриді. У листопаді 2008 р. хвиля тероризму докотилася до Індії, де протягом короткого часу у Мумбаї було застрелено 172 особи. [12, р. 26.]. В Російській Федерації щорічно відбуваються сотні терористичних актів.

Але в розвинутих країнах Заходу останнім часом масштабних терористичних актів не було. У 2007 р. тероризм в країнах Європейського Союзу та США у переліку найбільш небезпечних загроз посунувся з першого місця на третє [2, с.57.]. Проте, його загроза не зникла, про що свідчить своєчасно призупинена спецслужбами підготовка до терористичних актів в Данії, Нідерландах, Німеччині у 2010 р.

Разом з цим помітною ознакою збройних конфліктів у мусульманському світі, починаючи з 1980-х рр., стає участь в них так званих іноземних воїнів, (foreign fighters) які роблять це не за гроші, а з власних переконань і віри. За підрахунками фахівців, з 1980-х рр. до сьогодні таких нараховується від 10 до 30 тис. осіб. Географія їх участі надзвичайно широка: від Боснії на заході до Філіппин на сході. [13, р. 53]. Значну роль закордонні воїни відіграють сьогодні в Афганістані, Іраку, в подіях, що відбуваються з 17 грудня 2010 р. у арабських країнах Близького Сходу та Північної Африки. Все це вимагає більш уважного розгляду тих нових ідеологічних та релігійних мотивів, які стали причиною похвалення екстремізму у мусульманському світі.

Питанням тероризму у сучасній науковій літературі приділяється багато уваги. Так сутнісні основні інструменти соціальної науки і побудова теорії соціальних і терористичних зв'язків розглядаються в працях С. Боргатті, К. Карлей, Д. Крехарда, Дж. Ремінга (Stephen Borgatti, Kathleen Carley, David Krackhardt, Jeffrey Reminga). Приховані соціальні зв'язки аналізують А. Басу, В. Кребс, А. Педлахур, А. Перліджер (Aparna Basu, Valdis Krebs, Ami Pedahzur, Arie Perliger). Структурні і соціологічні характеристики терористичних соціальних мереж та механізми їх взаємодії досліджують Д. Джоунс, Ш. Мішал, М. Сміт (David Jones, Shaul Mishal, Michael Smith). Спроби побудови нових концепцій антитерористичної діяльності можна зустріти у розвідках М. Сейджмена та Б. Хоффмана (Marc Sageman, Bruce Hoffman).

На пострадянському просторі тероризм досліджують Ю. Антонян, Д. Архирейський, О. Бажан, Т. Бикова, В. Бруз, В. Смельянов, С. Єфіров, Є. Кожушко, В. Комісаров, Я. Кондратьєв, В. Крутов, В. Ліпкан, І. Міхеєв, Д. Никифорчук, М. Руденко, Ф. Рудич, М. Требін, О. Хлобустов, А. Яцько та ін. Значно менше аналізується активізація діяльності іноземних воїнів. У переліку тих, хто займається цією проблематикою, можна відмітити Ф. Кілуффо, Дж. Коззенса, Т. Хетгхаммера, Д. Малета, М. Ренсторпа (Frank J. Cilluffo, Jeffrey B. Cozzens, Thomas Hegghammer, David Malet, Magnus Ranstorp).

Постановка задачі. У статті висувається гіпотеза, що зростання інтенсивності діяльності терористичних груп та іноземних воїнів значною мірою обумовлена підйомом якісного нового ідеологічного руху або трансформації ісламу, чого не існувало до 1980-х рр.

Результати. У науковій літературі, у засобах масової інформації екстремістська ідеологія називається по-різному: войовничий іслам, салафізм, ісламізм, ваххабізм, к'юتبізм, джихадізм, іслам. А президент США Дж. Буш на піку розгортання протипу окупаційним військам в Іраку у серпні 2006 р. навіть необачно застосував ярлик "ісламські фашисти" [5]. Однак, будь-які, навіть несподівані предикати екстремістського ісламу, не можуть задовольнити його серйозних дослідників, фахівців стратегічного планування.

Отже, що розуміється під екстремістською ідеологією? Як її джерела, витoki, цілі, хто виступає її прихильниками та послідовниками? Спочатку необхідно зробити невеликий екскурс в історію. Як відомо, ісламісти 1970-х рр. намагалися пробудити народну свідомість завдяки показу положення й рівня співробітництва мусульман у світі. З цією метою у 1960-х рр. почали створюватися міжнародні ісламські організації. Зокрема у 1962 р. (Мекка) виникла Світова Ліга мусульман. Король Саудівської Аравії Фейсал доклав чимало зусиль з тим, щоб почала функціонувати Організація для Ісламської конференції (штаб-квартира – Джидда). [15, р. 68-69]. Важливу роль в освіті мусульман відігравав Міжнародний Ісламський університет в Медіні, заснований у 1961 р. Через шість років почав свою діяльність університет в Джидді. У 1970-х рр. трикутник Мекка-Медина-Джидда став найбільшою та найпотужнішою у світі концентрацією ісламських релігійних інститутів.

З метою об'єднання навколо загальних мусульманських справ керівники міжнародних ісламських організацій почали звертати увагу на зовнішні загрози. Їх тональність була тривожною і мала глобальний масштаб. Значний внесок у цьому процесі зробив і генеральний секретар Світової Ліги мусульман Мухаммед Алі Харакан (особливої популярності набула його промова у квітні 1980 р., яка була тиражована мільйонами примірників). Важливу роль відігравали журнали Ліги, що видавалися арабською та англійською мовами – щотижневник «Новини мусульманського світу» та «Журнал Світової ліги мусульман», який виходив щомісячно. Наприкінці 1970-х їх наклада, як і інших журналів, різко виросли завдяки збільшенню бюджету та новим технологіям.

Уряди мусульманських країн не заперечували панісламістській пропаганді, оскільки це їх не зачіпало їх інтереси або навіть відвертало увагу від внутрішніх проблем. Іноді уряд Саудівської Аравії навіть загравав з ісламістами. На це наклясли події в Лівані, Афганістані, які значною мірою вплинули на радикалізацію ісламу. У чому ж полягає його сутність?

Відповіді на багато запитань можна знайти у змісті екстремістської ісламської думки, яку назвали к'юتبізм (qutbism). Це не структурована концепція одного автора, не назва джерела, часу або секти. Дослідники радше вказують на наявність еkleктичної суміші пуританських і нестерпних ісламських орієнтованих елементів, що включають фрагменти вчень як сунітів, так і шиїтів та поєднуються з ширшими ісламськими цілями й методологіями [9, р. 86.].

Ці радикальні течії об'єднуються певними загальними рисами та віруваннями, а саме:

- віра в те, що мусульмани останнім часом відійшли від істинного ісламу і повинні повернутися до "чистого ісламу", як це було за часів пророка;

- єдиний шлях до цього є суворі і чітка інтерпретація Корану;

- мусульмани повинні індивідуально інтерпретувати оригінальні джерела, а не покійно покладатися на тлумачення ісламських учених;
- будь-яка інтерпретація Корану з історичної та контекстуальної перспективи є порушенням і софістичним вивертом. [1, с. 22].

Одним з найбільш авторитетних теоретиків творців екстремістської ісламської думки вважається Абдул Ала Маудуді (1903–1979 рр.). Він пов'язував занепад ісламу, викривлення його основоположного змісту, насамперед, із впливом немусульманських ідей і культури. А. Маудуді підкреслював, що іслам – це більше ніж релігія, він являє собою цілісну соціокультурну систему, що спрямовує та контролює кожен аспект життя правдивого мусульманина. Відтак, іслам у його інтерпретації виступає як воєнничя ідеологія і програма, які намагаються змінити соціальний порядок у цілому світі на основі власних принципів та ідеалів. Завдання ісламу – універсальна революція.

Схожі ідеї висловлювали Хасан аль Банна, Мухамед Адбаль Салам Фарай та інші. Але найбільший вплив на розвиток теорії сучасного екстремістського руху здійснив Саїд К'ютб (Sayyid Qutb) (1906–1966 рр.) [10]. На його переконання, джихад, призначений виключно для оборонних цілей, зменшує величність ісламського способу життя. Отже, захист ісламської спільноти не є кінцевою метою ісламського руху. Саме наступальний джихад є не тільки справедливим, але й приносить славу.

С. К'ютб активно використовує концепцію “такфір” (“takfir”), або відлучення від ісламу відступників. Карати їх стає обов'язком для кожного істинного мусульманина. При цьому виправдовуються всі можливі засоби, навіть вбивства. Найвідомішими послідовниками цієї екстремістської ідеології вважаються Абдулла Аззам та Айман аль-Завахір. До недавнього часу їх вважали основоположниками ідеології аль-Каїди.

Значний вплив на розвиток екстремістської ідеології мало раціональне обґрунтування А. аль-Завахірі необхідності атаки “далекого ворога” (США, Ізраїль, інші немусульманські держави). На думку багатьох фахівців, стратегія ініціації атаки далекого ворога на тлі стратегії нападу на близького ворога, яку сповідували Х. аль Банна, С. К'ютб, А. Аззам, М. Фарай, виглядала революційною.

Переваги цієї концепції полягають у наступному:

- ефективнішою стає уніфікація та концентрація міжнародної підтримки мусульман;
- з'явилася можливість надавати притулок членам екстремістських організацій у державах, що прямо або опосередковано їх підтримують;
- перед мусульманським світом легше мати вигляд принципових захисників ісламу та релігійних обов'язків;
- поширюються можливості атаки джерел існування “злочинних режимів”;
- контрзаходи з боку національних сил безпеки стають більш обмеженими та менш ефективними.

Перенос уваги на боротьбу з “далеким ворогом” позбавила екстремістський ісламський рух від недоліків, що були обумовлені прив'язкою до боротьби з “близьким ворогом”. До них відносяться такі:

- розкол мусульман і локалізація підтримки;
- суб'єкти організації вразливіші для органів безпеки;
- географія та політичні чинники обмежують міжнародні сховища;
- локальна політика іноді суперечить з релігійними питаннями, послаблює їхню рішучість.

У 1990-х рр. А. аль-Завахірі та У. бен Ладен змістили зусилля з невеликих за масштабом та ізольованих екстремістських атак локальних відступних режимів на розгортання глобального джихаду проти невірних. За переконанням деяких учених, їхньою основною метою при цьому було не стільки зруйнувати Захід, скільки об'єднати мусульман під цілями Аль-Каїди.

Таким чином, вибудовується цілісна концепція з прагненням ініціювати війну між ісламом і Заходом. Першими цілями в цій війні мусьят стати прозахідні режими, які знаходяться на мусульманських землях і обов'язково повинні бути повалені.

Водночас з розвитком стратегії боротьби з «далеким ворогом» інший видатний теоретик мусульманського світу А. Аззам (1941 – 1989 рр.) започаткував дещо іншу ідеологію, яка у подальшому сприяла появі руху так званих закордонних воїнів. Й досі існує глибоко укорінений міф, що арабські афганці та аль-Каїда були породженням США та Саудівської Аравії [8]. Непорозуміння виникло через ототожнення афганських моджахедів та іноземних воїнів. Тобто, дослідники виходили з припущення, що якщо держава озброювала афганців, то теж саме вони робили стосовно арабів. Однак очевидних свідочств прямої державної підтримки афганських арабів немає. [3, р. 60–61].

На початку свого введення, ідеологія іноземних воїнів відрізнялася від існуючих доктрин джихаду, принаймні у двох аспектах. По-перше, акценти переносилися на ворогів, що знаходилися зовні, в той час як ісламістка революційна доктрина акцентувала увагу на внутрішніх противниках. До 1980-х рр. практично усі екстремістські ісламістські групи виступали за зміну режимів у своїх країнах [11]. Для ісламістських революціонерів, таких як С. К'ютб та М. Фарай джихад був інструментом викоренення корупції серед правлячих класів, відміну секуляризованого законодавства, але не відбиття зовнішньої воєнної агресії. [4].

По-друге, доктрина А. Аззама піддавала критиці спроби заборонити приватним особам брати участь у боротьбі. Більшість ісламських вчених ХХ ст. говорили, що джихад може бути оголошений у випадку очевидної агресії проти мусульманських країн з боку немусульманських, але вони підкреслювали, що відповідальність за боротьбу покладається на місцеве населення.

Позиція А. Аззама також відрізняється від більш радикальних світоглядних положень глобальної доктрини джихаду аль-Каїди. Перша говорить про звичайну воєнну тактику на визначених театрах воєнних дій. Усама бен Ладен у своїй відомій декларації 1998 р. говорив про використання усіх гіпотетичних методів в усіх можливих місцях. [14, р. 78]. Про те, що доктрина іноземних воїнів була чимось новим, свідчить і реакція на її появу. Деякі видатні ісламські вчені Салман аль-Авда, Сафар аль-Хавалі, Юсуф аль-Карадаві не погоджувалися з аргументом А. Аззама щодо індивідуального обов'язку мусульманина брати участь у збройній боротьбі.

У 1980-х рр. та на початку 1990-х рр. ідеологічна боротьба точилася між революціонерами та іноземними воїнами (боротися з певними режимами у мусульманських країнах чи з немусульманською окупацією). Наприкінці 1990-х рр. та на початку 2000-х рр. дискусія відбувалася з представниками аль-Каїди: чи вести глобальну терористичну кампанію проти США або битися у Чечні і Іраку.

Месідж А. Аззама впав на благодатний ґрунт. Арабський націоналізм після арабо-ізраїльської війни 1967 р. знаходився у занепаді, а події в Ірані у 1979 р. довели, що ісламська революція у всесвітньому масштабі є не більше, ніж утопія. До того ж на ісламському ідеологічному ринку доктрина закордонних воїнів була ближче до легальної ісламської ортодоксії, ніж інші екстремістські ідеології. Погляди А. Аззама були менш суперечливими, ніж революційний ісламізм С. К'ютба. Захист мусульманських територій від немусульман був не таким проблемним, як пропозиції вбивати мусульманських правителів, які номінально сповідували іслам. [7, р. 122–123].

Сутнісна різниця спостерігається між ідеологією іноземних воїнів та кьютбізмом і ваххабізмом. Єгипетський ідеолог Саїд К'ютб (1906-1966 рр.) відстоював право на революцію, він рідко згадує конфлікти з немусульманами. Схоже думав Мухаммед Ібн Абд аль-Ваххаб (1703-1792 рр.). Його послідовники також писали про доктринальне і моральне очищення мусульман, а не про міжнародну політику [6]. Наприкінці 1950-х рр. ваххабіти взагалі вважали, що усі, хто не поділяє їх погляди, не є справжніми мусульманами. Офіційні саудівські клерикали ніколи не декларували право на індивідуальний обов'язок для усіх мусульман боротися в Афганістані та інших конфліктах. Слід також згадати, що публікації міжнародних мусульманських організацій наприкінці 1970-х рр. та на початку 1980-х рр. були переповнені статтями про братерство мусульман у світі.

Ті ж самі спільноти, які стояли за цими публікаціями, також надавали гуманітарну підтримку мусульманам, що постраждали у війнах або внаслідок природних катаклізмів у світі. Вони допомагали афганським біженцям у Пакистані на початку 1980-х рр. Але ваххабіти не брали участь у цих проєктах до кінця 1980-х рр.

Існує широко адаптована у масовій свідомості легенда про майже миттєву реакцію мусульман на радянську окупацію Афганістану. Факти свідчать про протилежне. Масштабна мобілізація арабів для надання допомоги моджахедам відбулася у другій половині 1980-х рр., перші чотири роки в бойових діях брали участь лише декілька десятків арабів. Крім цього кілька сотень арабів у Пешаврі (Пакистан) допомагали афганським біженцям.

Ситуація кардинально змінилася, коли у листопаді 1981 р. Абдаллах Аззам прибув до Пакистану. Він не тільки став духовним батьком арабських афганців, але й здійснив титаничну пропагандистську роботу, виступив ініціатором проведення багатосторонніх переговорів у мусульманському світі, заснував логістичний центр для закордонних воїнів у Пешаврі наприкінці 1984 р. Вплив А. Аззама визначався його авторитетом релігійного вченого та розгалуженими зв'язками у панісламістській спільноті.

Відтак ми можемо констатувати, що у 1980-х рр. виникають дві потужні течії екстремістської ідеології. Одна була пов'язана з концепцією «далекого ворога» і стала ідейним підґрунтям міжнародних терористичних організацій на шквал аль-Каїди. Друга течія концентрувала увагу на персональному обов'язку і праві кожного мусульманина зі зброєю в руках захищати священну землю від окупантів. Саме ця ідеологічна настанова сприяла появі нового явища – руху іноземних воїнів, які знаходяться між двома категоріями: місцевими повстанцями та міжнародними терористами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Усе вищезазначене викликає слушне питання – яким чином за сучасних умов можна боротися з радикально-екстремістськими формами ісламу? Аналіз останніх публікацій на що тему свідчить про те, що зазвичай розглядаються наступні напрямки цієї діяльності. Насамперед, це посилення наступальних дій проти змісту екстремістських ісламістських течій. Виконання цього завдання – цілкомита відповідальність мусульманського світу. Найефективнішою зброєю тут можуть виступати голоси авторитетних мусульман і вчених. Як пояснює Абдаль-Хакім Мурад (Велика Британія), ні А. аль-Завахірі, ні У. бен Ладен не закінчували ісламські університети. Їхні воєнничі закляки ігнорують 14 центрів мусульманської науки. На думку авторитетних арабських учених, екстремісти викривляють справжню ісламську науку тим, що закликають знищити всіх американців. Не існує жодної впливової течії ісламу, де дозволено було б обирати об'єктом атак цивільних громадян. Мусульманин, який вбиває не комбатанта, є винним, оскільки порушує ісламський закон.

Дієвість інформації залежить не лише від її змісту, але й від авторитетності та чесності її суб'єкта. Як переконують факти, за винятком А. Ала Маудуді та А. Аззама, жоден з так званих головних теоретиків глобального тероризму та збройних конфліктів сучасності не пройшов навчання у визнаних ісламських центрах. Незважаючи на фанатичну віру та набожність, Х. аль Банна все життя був учителем. С. К'ютб за професією був літературним критиком, М. аль-Салам Фарай – електриком, М. аль-Завахірі – фізиком. А безпосередній лідер аль-Каїди У. бен Ладен вчився на бізнесмена. Отже, кожен із вищеперерахованих „теоретиків” не витримає серйозної дискусії з визнаними ученими.

Інші напрями боротьби з ідеологією ісламського екстремізму певною мірою перегукуються. З одного боку, слід сконцентрувати зусилля на руйнуванні тих інститутів, які підтримують так званий ісламо-фашизм, а з другого – надати широку допомогу й підтримку головним ісламським інститутам і структурам.

Ці завдання полегшуються тим, що поміркований та екстремістський іслам мають схожу структуру підтримуючих інститутів, які вписуються в три категорії: освітні, фінансові й інформаційні. У свою чергу, освітні інститути включають школи, університети, мечеті та центри. Їхнє фінансування здійснюється через приватні дотації, пожертвування, державне спонсорство тощо. Інформаційні інститути включають відповідні центри, залежні та незалежні мас-медіа, засоби масової інформації, які перебувають під державним контролем чи існують під егідою певних організацій. Отже, дії на цих напрямках повинні бути компліментарними та синхронізованими для досягнення ефективного синергетичного результату.

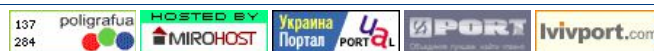
І, зрештою, існує нагальна проблема координації зусиль світової спільноти щодо “щеплення” проти радикальних форм ісламу. Це вимагає підготовки та проведення масштабних цілеспрямованих інформаційних кампаній, активізації зусиль щодо просвіти людей стосовно порушення прав людини та релігійної нетерпимості.

Саме аналізу еволюції й удосконалення теоретичних основ цих напрямків та особливостям їх практичної реалізації будуть присвячені подальші дослідження.

Список використаних джерел:

1. Мандрагеля В.А. Роль ідеології ісламського екстремізму в дестабілізації міжнародної обстановки / В.А. Мандрагеля // Вісник Київського міжнародного університету. Серія «Міжнародні відносини». – К.: КиМУ. – Вип. 6. – 2007. – С. 18-28.
2. Перепелиця Г.М. Україна і нові виклики у сфері безпеки / Г.М. Перепелиця. Зовнішня політика України – 2007: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. – Інститут зовнішньої політики ДА МЗС України, 2008. – С. 57-78.
3. Bergen P.L. The Osama bin Laden I Know: An Oral History of al Qaeda's Leader / Peter L. Bergen. – New York: Free Press, 2006. – 528 pp.
4. Bergesen A. Ed. The Sayyid Qutb Reader: Selected Writings on Politics, Religion, and Society – New York: Routledge, 2008. – 182 pp.
5. Bush: U.S. at War with 'Islamic Fascists' // *CNN.com*, 10 August 2006. – [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://www.cnn.com/2006/POLITICS/08/10/washington.terror.plot/index.html>.
6. Commins D. The Wahhabi Mission and Saudi Arabia / David Commins – London: I.B. Tauris, 2006. – 287 pp.
7. Cook D. Understanding Jihad / David Cook. – Berkeley: University of California Press, 2005. – 269 pp.
8. Cooley J. K. Unholy Wars: Afghanistan, America, and International Terrorism, 3d ed. / John K. Cooley – London: Pluto, 2002. – 249 pp.
9. Eikmeier D. Qutbism: An Ideology of Islamic-Fascism / D. Eikmeier // *Parameters*. – Spring 2007. – P. 82 – 91.
10. Fawaz G. The Far Enemy: Why Jihad Went Global / G. Fawaz. – Bronxville, N.Y.: Sarah Lawrence College, 2008. prologue. – [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://www.cambridge.org/us/catalogue/catalogue.asp?isbn=9780521791403>.
11. Gerges F.A. The Far Enemy: Why Jihad Went Global / Fawaz A. Gerges – New York: Cambridge University Press, 2006. – 345 pp.
12. Gordie T. Terror in Mumbai / Tomas Gordie // *Strategic Comments* – – December 2008 – Volume 14, Issue 10. – P. 24 – 31.
13. Hegghammer T. The Rise of Muslim Foreign Fighters / Thomas Hegghammer // *International Security*. – Winter 2010/11. – Vol. 35, No. 3. – P. 53–94.
14. Lawrence B. Ed. Messages to the World: The Statements of Osama bin Laden – London: Verso, 2005. – 312 pp.
15. Sheikh N.S. The New Politics of Islam: Pan-Islamic Foreign Policy in a World of States. / Naveed S. Sheikh – London: RoutledgeCurzon, 2003. – 206 pp.

Стаття надійшла до редакції 19 квітня 2011 року.

ТОВ "ДКС Центр"